

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОСТІ ЛЮДИНИ В ТВОРЧОСТІ Є. ГУЦАЛА (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТЕЙ “ПЕРЕДЧУТТЯ РАДОСТІ”, “ДІВЧАТА НА ВИДАННІ” ТА “ДВОЄ НА СВЯТІ КОХАННЯ”)

*Лариса Громик, асистент кафедри теорії та історії журналістики
й української літератури
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка*

**ПРОБЛЕМА ДУХОВНОСТІ ЛЮДИНИ В ТВОРЧОСТІ
Є. ГУЦАЛА (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТЕЙ
“ПЕРЕДЧУТТЯ РАДОСТІ”, “ДІВЧАТА НА ВИДАННІ”
ТА “ДВОЄ НА СВЯТІ КОХАННЯ”)**

У статті на прикладі повістей Є. Гуцала “Передчуття радості”, “Дівчата на виданні” та “Двоє на святі кохання” аналізується проблематика лірико-психологічної прози митця, зокрема розкривається проблема духовного світу людини, дається характеристика системи її життєвих цінностей та морально-етичних принципів.

Постановка проблеми. У сучасній літературознавчій науці чітко сформувалася тенденція до нового прочитання художніх творів письменників, творчість яких у радянському критичному дискурсі осмислювалася передусім з ідеологічних позицій. До таких письменників належить і Євген Гуцало, літературна спадщина якого й досі належним чином не проаналізована, зокрема в аспекті з'ясування проблематики його повістей, виразно сфокусованої навколо питань духовного світу людини та її морально-етичних цінностей.

Аналіз останніх досліджень. Повісті Є. Гуцала “Передчуття радості”, “Дівчата на виданні” та “Двоє на святі кохання” одразу ж після виходу в світ стали предметом наукових зацікавлень багатьох літературознавців, які досліджували різні аспекти цих творів (М. Жулинський [6], В. Дончик [5], Л. Бахаєва [1], Г. Штонь [11]). Варто зауважити, що більшість праць написана відповідно до вимог офіційної ідеології (Л. Санов [9], В. Бурбела [2], А. Янченко [12], М. Кодак [7] та інші).

Мета нашої статті – на прикладі повістей Є. Гуцала “Передчуття радості”, “Дівчата на виданні” та “Двоє на святі кохання” розкрити проблему духовного світу персонажів, охарактеризувати систему їхніх життєвих цінностей та морально-етичних принципів.

Виклад основного матеріалу. У 60 – 70-ті роки значно активізувалася увага письменства до основ буттєвої філософії сучасної людини, системи її моральних цінностей, духовного життя, тим самим зумовивши необхідність досліджувати психологію конкретного індивіда. Художньо досліджуючи суспільне буття у всіх його складностях та суперечностях, Є. Гуцало передусім звертається до теми молодого людини, в осмисленні якої домінують філософські, морально-етичні та

психологічні аспекти. У фокусі його мистецьких зацікавлень – дослідження психології людини в її щоденному бутті, з його численними проблемами та парадоксами, добром та злом, милосердям та жорстокістю, вірністю та зрадою. Повісті “Дівчата на виданні”, “Передчуття радості”, “Двоє на святі кохання” – це спроба зрозуміти духовний світ сучасника, простежити діалектику його душі, з'ясувати світ його помислів та коло актуальних проблем, пов'язаних з намаганням знайти себе у цьому житті, осмислити власну життєву позицію, зорієнтуватися у пошуках смислів людської екзистенції. “У повістях Є. Гуцала впритул наблизився до сучасності й сучасних героїв, зачепив ряд важливих питань духовного розвитку людини, виявив уміння чітко будувати сюжет. І автор, і герої не цураються філософських “матерій”, сміливіше підступають до складних проблем людського буття. І висновки їхні чіткі й недвозначні” [5, 185 – 186].

У лірико-психологічних творах Євгена Гуцала, своєрідністю яких є виняткове вміння письменника не лише досліджувати психологію людини, а й крізь контекст її буденної дійсності виходити на рівень дотичності до духовних та моральних категорій, розкривається, зокрема, оригінальність авторського стилю, підпорядкованого власній системі законів художньої творчості. Так, у повістях “Дівчата на виданні” та “Передчуття радості”, спрямованих на декодування внутрішнього світу сучасної йому молоді, чітко простежується характерна риса ідіостилю письменника, суть якої полягає у його здатності виакцентувати у плінні повсякденного життя важливі духовні категорії, часто зневажені та знецінені людиною, бачити морально-етичний смисл як неординарних, так і буденних подій та явищ.

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОСТІ ЛЮДИНИ В ТВОРЧОСТІ Є. ГУЦАЛА (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТЕЙ “ПЕРЕДЧУТТЯ РАДОСТІ”, “ДІВЧАТА НА ВИДАННІ” ТА “ДВОЄ НА СВЯТІ КОХАННЯ”)

Змальовуючи картини студентського буття в повісті “Передчуття радості” (1971), Є. Гуцало не лише об’єктивно наповнює художній простір конкретними реаліями конкретної дійсності, а й зміщує при цьому ключові змістові акценти у площину осмислення їх крізь призму загальнолюдських норм і принципів. У тексті, структурованому з численних різнопросторових епізодів, автором накреслюється декілька конфліктних ліній, в яких поведінка та вчинки персонажів інтерпретуються в проблемному просторі опозиційних моральних категорій, коли йде мова про дружбу та кохання, ставлення до батьків та близьких, про високе й низьке, вічне й скороминуще, гідність та підлість людини, стійкість і малодушність.

У житті головного героя твору – студента педагогічного інституту Антона Урсола трапляється багато ситуацій, в яких виразно домінує морально-етичний підтекст. “Я пригадав білого плаща, якого зустрічав недавно, пригадав і те, що він говорив про Боба. Пригадав, як той тоді, в парку, називав батька свого “оцим чоловіком”. Пригадав, як Боб жодним словом не сказав про все, що сталося, Марії Фатеевій. Не сказав, бо любити і боїться втратити?” [4, 58 – 59], – ці думки, які належать Антону, замикаються на основному моральному конфлікті повісті, суть якого полягає в тому, що рідний син привселюдно відмовляється від свого батька-поліцей, котрий через багато років приїхав його провідати. Наскрізно проходячи крізь простір художнього твору, цей конфлікт обростає додатковими смисловими значеннями й відтінками, збільшує проблемне поле повісті за рахунок інтенсивного включення питань, які стосуються світоглядних позицій персонажів, їх свідомості та життєвих принципів, взаємостосунків. Найбільшою точкою напруження не лише в цій, а й у кожній проблемній ситуації повісті є етичний аспект, сконцентрований передусім навколо поняття людяності як найбільшої духовної субстанції, найзначимішого морального начала людини.

Змістовим ядром повісті “Дівчата на виданні” (1971) є морально-етична проблематика, художньо осмислена письменником у площині стосунків людини з людиною. Найбільш важливою моральною категорією, навколо якої вибудовуються всі сюжетні колізії, є відповідальність кожного за свої вчинки, що, згідно з авторською концепцією, корелює взаємини особистості не лише з зовнішнім, а й з її внутрішнім світом. Художнє осмислення цієї категорії Гуцалом паралельно реалізується на двох рівнях – побутовому та особисто-інтимному, в які безпосередньо включені два основні конфлікти твору. “А тільки не вірю, щоб ото людина заподіяла шкоду другій людині і втекла геть, не

признавшись” [4, 127], – так розмірковує головна героїня повісті – одинока Килина, котрій вночі хтось машиною повалив стіну в старенькій батьківській хаті. Винуватець побутової “драми” молодої жінки Степан Пасюга лише наприкінці твору, хоча стіну вже й було відремонтовано зусиллями односельців, признається їй в сподіяному. І хоча це запізніле каяття обумовлене не лише муками совісті, а й водночас твердою упевненістю у власній безкарності (адже про те, що нікого не вбив, Степан обачно довідується заздалегідь), автор цією конфліктною ситуацією актуалізує концепт повісті про домінування добрих начал та загальнолюдських цінностей у буттєвій філософії людини, про її прагнення до людяності й порядності у власних вчинках.

По-іншому розгортається друга конфліктна лінія твору, пов’язана з нещасливим коханням головної героїні, яке письменник змальовує вже на завершальній його стадії. Покохавши одруженого чоловіка, Килина намагається знайти свою формулу щастя. Цим щастям для неї може стати дитина, яку вона чекає та яка врятує її від самотності: “Я б, може, хотіла й народити, бо вже пора, й так засиділася в дівках. Знаєш, Арсене, хотілося б дитини, щоб не самій жити, бо самій важко” [4, 143]. Арсен Тугай наполягає на тому, щоб Килина позбулася дитини, тим самим забезпечуючи собі подальше комфортне існування, втрата якого його дуже лякає: “Ти хочеш полати все моє життя. Хочеш полати життя моїй дружині, моїм дітям... Ми, Кирино, живемо в одному селі, тут від людського ока нічого не сховається... Ні, ні, Кирино, я навіть подумати боюсь, що так може бути!” [4, 166]. Цей конфлікт виходить за межі особистого – до його розв’язання залучається суспільство, представлене в особах сусідки Пистини Майорчик, сільського вчителя Ткалича і районної лікарки, котрі намагаються кожен по-своєму допомогти у вирішенні цієї непростой для Килини життєвої ситуації. Бути чи не бути – питання про долю ще не народженої дитини письменник залишає відкритим упродовж усієї повісті. Що, зрештою, перемаже? Добро чи зло, материнське начало чи намагання зберегти обличчя перед суспільством, почуття чи прагматичний розрахунок? У Гуцала його героїня, пройшовши крізь моральні випробування, залишається понад суспільні норми. Душевний спокій, зумовлений твердою впевненістю у правильності свого вибору, дає їй змогу пробачити Арсенові. Тугай, втікаючи від відповідальності та осуду суспільства, разом з сім’єю виїжджатиме з села. Зовні все завершується ніби позитивно. Але втекти від самого себе та від власного сумління не-

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОСТІ ЛЮДИНИ В ТВОРЧОСТІ Є. ГУЦАЛА (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТЕЙ “ПЕРЕДЧУТТЯ РАДОСТІ”, “ДІВЧАТА НА ВИДАННІ” ТА “ДВОЄ НА СВЯТІ КОХАННЯ”)

можливо: “Але я ж знатиму, я, я, що воно має. Ти розумієш? Ось що мені не даватиме спокою! Я не хочу, щоб воно росло, мов бур’ян, як трава, недоглянуте, без батька... Щоб змалку казали, що воно безбаченко...” [4, 165 – 166].

Модифікуючи жанр повісті в контексті власного ліричного дискурсу, Є. Гуцало створює оригінальну варіацію – лірико-медитативну повість “Двоє на святі кохання” (1973), прикметну не лише своєю етико-філософською проблематикою, а й своєрідним способом організації тексту. Даний твір є цікавим психологічним дослідженням людської поведінки в системі координат її екзистенційного буття, синкретичного поєднання її “умовних та безумовних рефлексів”, глибоким зануренням у внутрішній світ конкретного індивідуума, і все це письменник намагається осмислити, проаналізувати й представити власний варіант цього осмислення й аналізу. Моделюючи певний тип сучасної молоді людини, Є. Гуцало простежує процес становлення та розвитку особистості в інтимно-індивідуальному аспекті – з одного боку, й актуалізує важливі проблеми суспільного життя, обсервуючи їх у морально-етичній площині, – з іншого. В проблемному полі повісті головним є питання стосунків чоловіка та жінки, метафорично актуалізоване у заголовку твору – “Двоє на святі кохання”. Втрата духовних засад, відчуження та егоїзм, пріоритет прагматизму й матеріальних розрахунків, знецінення справжніх почуттів – це ті основні акценти, які автор осмислює у філософському, подієвому, психологічному та символічному вимірі.

Розкриття проблеми кохання корелюється із наративною організацією повісті, яка формується у вигляді формально виражених у діалогах та дискусіях оповіді-роздуму, оповіді-монологу, не-власне-прямої мови, внутрішнього мовлення персонажів, які декодують їхній внутрішній світ, набуваючи характеру сповідальності. Наприклад, монологічний наратив Йосипа Мартуса формує агресивну філософію кохання: “Так от, між чоловіком та жінкою нормальні стосунки – це війна! / .../ Війна – це норма, а всі інші стосунки – виняток, відхилення від норми. І знаєш, коли починається ця війна? Війна починається саме тоді, коли хлопець і дівчина зустрічаються вперше, коли дівчина хоче сподобатись хлопцеві або хлопець хоче підкорити її серце...” [3, 385]. Винятково раціонально-прагматичну концепцію, позбавлену духовного підґрунтя, висловлює Поляруш-молодший: “Ми діти машинного віку, продукт техніки, а машинам будь-які емоції просто чужі. Та й навіщо вони здались, коли заважають жити, коли ускладнюють стосунки? Не слід захоплюватися

емоціями, тим більше що негативні емоції здатні з’їсти людину живцем, під корінь. Ділові, доцільні стосунки, в основі яких лежить логіка, розум, – ось що має визначати завтрашню людину” [3, 442]. Невдалі приклади подружніх стосунків в його оточенні (Йосип Мартус, Роман Погорілий) стимулюють формування певної моделі поведінки Івана. Відштовхуючи чисті та щирі почуття Шури, Поляруш знаходить виправдання у впливі минулого, невдачах у коханні, гіркому та болісному досвіді стосунків з жінкою. Проте почуття справжньої любові, яке вже поступово починає домінувати над раціонально-логічним началом, хоча і провокує певну нелогічність його вчинків, примушує дівчину страждати не стільки від його надуманих принципів, скільки від страху відкритися, показати себе не таким, яким він витворив себе в уяві.

Стереотипність в розумінні цього почуття, спровокована передусім його найближчим оточенням у місті, спонукає Поляруша до формулювання певної філософії сучасного кохання, насправді зовсім протилежної його власній людській сутності: “Я знаю жінок, які ставляться до своїх чоловіків так, наче то квартира, машина чи дача. /.../ Почуття пропадають – є побутова зручність. Чим ліпша квартира – тим краще! Чим вродливіша жінка – тим приємніше. Й не тільки перед самим собою, а й перед іншими. Чим кращу посаду обіймає чоловік, чим більше заробляє грошей, – тим він дорожчий, тим краще до нього ставлення і... повага. Повага!.. Але вона виростає не на силі почуттів, як того хотілося б, а на розрахунку, а там, де є розрахунок, гине все чисте, людське, порядне!” [3, 432]. Відкидаючи чуттєве, він мислить раціональними категоріями, детермінованими життєвими спостереженнями: “Але що таке любов? Це як талант – або він є, або його нема. Так само любов” [3, 431]. Гіркій емпіричній констатації сучасних “цінностей”, які ведуть до деморалізації, протиставляється інша аксіологічна система – в інтерпретації Шури любов – це краса, “такі стосунки між людьми, які можна назвати красивими. Якщо їх так не назвеш, то вже не любов” [3, 433].

Першим кроком до душевного катарсису Поляруша стає поїздка додому, у рідне село, “у світ його дитинства, яке дивилось на нього з кожного кутка в хаті, яке тягнулось до нього віттям яблуневого саду; це був світ його рожевих мрій, які, здається, ще zostались жити тут...” [3, 467]. Занурення у дитячі спогади, єднання зі світом родинного життя, одухотвореного чистотою та ніжністю батьківських стосунків, конституують його психологічне та моральне переродження,

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОСТІ ЛЮДИНИ В ТВОРЧОСТІ Є. ГУЦАЛА (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТЕЙ “ПЕРЕДЧУТТЯ РАДОСТІ”, “ДІВЧАТА НА ВИДАННІ” ТА “ДВОЄ НА СВЯТІ КОХАННЯ”)

пов’язане передусім з усвідомленням сенсожиттєвих орієнтирів, сконцентрованих навколо образів рідної землі та величності батьківської та материнської любові.

Завдяки цьому епізоду в художню тканину твору водночас включається проблема, яка загалом у морально-етичній проблематиці Є. Гуцала є однією з пріоритетних, – проблема батьків і дітей, їхньої взаємної любові, відповідальності, турботи один про одного. Розкрита на прикладі паралелі (мати Поляруша і Дарка Призигла, що віддала свою незаконнонароджену дитину в притулок), любов батьків осмислюється не лише як найвищий обов’язок, а й як можливість залишити по собі своєрідний “ген” духовності: “... твоя дитина – маєш любити її, доглядати, віддати їй усе своє краще. Хіба не так? Так. Хай воно росте, живе, хай несе твоє краще з собою та передасть у спадок своїм дітям. Бо, може, то єдине, що зостанеться після нас назавжди, а більше й нічого...” [3, 469]. Символічним образом у конфлікті Поляруша і його молодшого брата, якого звинувачує у відступництві від матері, є пакунок з домашніми харчами, переданий люблячою матір’ю синові. Автор експлікує глибинний смисл цього образу, наділяючи його силою, що спонукає до внутрішнього прозріння й – у перспективі – морального очищення: “Загорнутий у білу ганчірку, обв’язаний рудим мотузочком, лежав на столі чималий пакунок, і брат не відривав від нього застиглого погляду” [3, 475].

Спілкування Поляруша з самим собою розгортається в тексті у форматі численних медитацій, роздумів, етичних рефлексій. Такі медитативні сюжети формуються під впливом певних сугестивних наративів персонажів повісті, які творять власні системи моральних життєвих орієнтирів. Важливим засобом психологічного зображення індивіда у повісті є також внутрішнє мовлення, внутрішній монолог, які уможливають розкриття характеру чи психологічного стану людини, оскільки “таємничі процеси думання й переживання найповніше передаються у внутрішньому мовленні – нерозчленованому, єдиному потоці свідомості й відчуттів” [10, 131]. Є. Гуцало, змальовуючи внутрішній світ Поляруша “зсередини”, фіксує всі його емоційно-чуттєво-мислительні маркери безпосередньо в такому порядку, в якому вони зароджуються, розвиваються, рухаються та пригнічуються. Автор вдається до використання такого прийому психологічної прози, зумовленого “потребою зробити не тільки психологічний зріз образу, а й висвітлити мотиви людських, часто прихованих від стороннього ока вчинків” [8, 197].

Висновки. Таким чином, моделюючи картини життя з реальними життєвими ситуаціями та проблемами, Є. Гуцало виявляє пильний інтерес передусім до духовних та моральних засад у буттєвій філософії його сучасників. Авторіві вдалося художньо осмислити тему спровокованих сучасним йому суспільством людських стосунків, актуалізуючи її у площині морально-етичної проблематики, дослідити психологію молодого людини в процесі діалектики її душі.

Письменнику притаманне вміння бачити та вихоплювати з круговерті буття істинні смисли людського існування, часто непомічені або й знехтувані людиною через підміну цінностей, бездуховне ставлення до життя, втрату етичних орієнтирів. Його персонажі – це звичайні люди, які синтезують у собі добрі та лихі риси характеру, наділені чеснотами та вадами. Однак саме це забезпечує високий рівень життєвої достовірності, позбавляє їх образи штучності та звичних параметрів. Пропонуючи, власне, варіанти позитивної розв’язки конфліктних сюжетних ліній, письменник все-таки зміщує змістові акценти твору в сферу внутрішнього світу людини, її свідомості й душевного стану та корелює парадигму внутрішнього буття з минулими вчинками та відповідними морально-етичними принципами.

1. Бахаєва Л. До питання про сюжети // *Вітчизна*. – 1973. – № 4. – С. 167 – 175.
2. Бурбела В. А. Література реального гуманізму. – К.: Наукова думка, 1982. – 192 с.
3. Гуцало Є. П. *Парад планет: Роман. Повісті*. – К.: Рад. письменник, 1984. – 480 с.
4. Гуцало Є. П. *Передчуття радості. Дівчата на виданні*. К.: Дніпро, 1971. – 206 с.
5. Дончик В. Г. Залишаючись самим собою // Дончик В. Г. *Зупинені миті: Статті, спогади, полеміка*. – К.: Рад. письменник, 1989. – 352 с.
6. Жулинський М. Г. У передчутті радості // Гуцало Є. *Вибрані твори: У 2-х т.* – Т. 1. – К.: Рад. письменник, 1987. – С. 5 – 28.
7. Кодак М. Поетична наснага прозаїка // *Прапор*. – 1972. – № 8. – С. 105 – 108.
8. *Літературознавча енциклопедія: У 2-х т.* – Т. 1. / Автор-укладач Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – С. 197.
9. Санов Л. *Життя своє і чуже... Роздуми з приводу однієї повісті // Літературна Україна*. – 1973. – 7 серпня.
10. Фащенко В. У глибинах людського буття: *Літературознавчі студії*. – Одеса: Маяк, 2005. – 640 с.
11. Штонь Г. Становлення нової людини і літературний процес (Із спостережень над українською радянською прозою 60 – 70-х років). – К.: Наукова думка, 1978. – 147 с.
12. Янченко А. Три повісті Гуцала // *Жовтень*. – 1973. – № 2. – С. 133 – 139.